

УДК 94(477.74-21):778.5:929Капчинський«1921/1925»

**Ганна Лізавенко,
Володимир Полторак**

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КІНЕМАТОГРАФУ В ОДЕСІ в першій половині 1920-х років (на матеріалах спогадів М.Капчинського)

В статті досліджуються спогади одного з організаторів кіновиробництва в Одесі. Визначені особливості значення спогадів як джерела для вивчення історії розвитку кіно в Одесі на початку 1920-х років.

Ключові слова: спогади, Михайло Капчинський, кінематограф в Одесі, Одеське управління ВУФКУ.

Історія Одеської кінофабрики у 1919 – 1925 рр. має дуже багато «чорних плям», багато документів не збережено, спогадів очевидців не написано. Спогадам першого директора кінофабрики Михайла Яковича Капчинського пощастило – вони були написані і збереглися, хоч досі і не опубліковані. Написані у 1960-х роках під назвою «У Чёрного моря», вони висвітлюють події 1921 – 1925 рр. Це історія становлення Українського кінематографу, описана її учасником.

Структурно спогади можна розділити на дві частини: перша розповідає про розбудову та становлення кіновиробництва, друга розповідає про людей. Михайло Капчинський з великою любов'ю пише про незабутні чотири роки, які він провів в Одесі. У 1960-х роках Капчинський надсилає листи з Москви заступниці інформаційного відділу Одеської кіностудії Інзі Матьяшек¹⁸⁶, у яких розповідає про своє життя, про те як він починає писати розповідь про кінофабрику, як йому б хотілось знову опинитись в Одесі. Нажаль до нашого часу спогади не опубліковані, але оригінал досі зберігається на Одеській кіностудії.

Читаючи неопубліковані спогади Михайла Яковича Капчинського¹⁸⁷, перш за все відкривається його ставлення до розбудови кіновиробництва в Одесі, до створення кінофабрики на Французькому бульварі, 33, до тих людей, які разом з ним творили історію, які не покладаючи рук та не жаліючи сил працювали на

¹⁸⁶ Архів Музея кіно в Одесі. – Ф. 1. – Од. зб. 2. – Арк. 1.

¹⁸⁷ Там само. – Ф. 1. – Од. зб. – 101 арк.

благо кіновиробництва. В спогадах змальовані перші, ще зовсім простенькі, методи зйомки, розповідає про операторів, сценаристів, режисерів, оцінюючи їх. Цікавими є образи кіномитців. Багато сказано про Чардиніна, Форестье, Фельдмана, і про багатьох інших директорів, режисерів, операторах і просто людях, які працювали на Одеській кінофабриці в різних цехах, різних профілів.

У 1921 р. Михайла Яковича Капчинського було призначено на посаду уповноваженого Одеського підвідділу Всеукраїнського Фото-Кіно Управління. Він містився в Одеському Губполітвідділі, який знаходився на Катерининській та Ланжеронівській вулицях. Невелика довга кімната, в ній одна канцелярська шафа, письмовий стіл і молоденька співробітниця.

Капчинського ще з моменту вступу на посаду познайомили в кіновиробництвом два відомих кінодіячі Неймарк та Александров (в нього був своя їдальня в приміщенні Судових установ). Спочатку подивились вони кінотеатр «Уточкін» на Дерibasівській. Їм принесли мішок набитий сплутаною плівкою, порвані куски були скріплені нитками. Стрічки були доставлені з різних повітів, бо тоді в місті був брак стрічок. В кінотеатрі вся підлога була встелена лушпинням, стільців не було і це був найкращий кінотеатр міста. На питання чому такі справи, директор кінотеатру Зільберглейд, відповідав, що віників не видають, а грошей на нові. Картини крутили вручну. Зображення на екранах з простирада показували до дуже швидко, а то плівка ледь-ледь повзла, глядачами були здебільшого хлопчаки. Стіни в глядацьких залах були обідрані, стелі в тріщинах, де колись були шпалери, тепер висіли просто куски паперу. Там десь колись були електролампи, тепер були слабенькі рожеві промені світла. Темрява, бруд, застоєне повітря – така картина була притаманна всім кінотеатрам Одеси. Замість квитків продавали відривні талончики. Шматки паперу, але все ж на них була нікому невідома (але все ж була) печатка.

Через невеликий проміжок часу підвідділ кіно став самостійним управлінням. Він почав називатись – Одеське обласне фотокіноуправління. В нього входили кінотеатри трьох губерній – Одеська, Миколаївська та Подільська.

В фотокіноуправлінні зібрався невеликий штат – Саул Левін, майбутній директор Промбанку, Володимир Іванович Карповський, спеціаліст по прокату фільмів та Ісідор Михайлович Розенбліт. Коли робітники Одеського фотокіноуправління вперше відвідали територію кінофабрики, то в невеличкому одноповерховому приміщенні на бульварі Пролетарів (тепер Французький), 16 застала трьох чоловік: оператора і лаборанта Г. І. Дробіна, оператора і піротехніка П. І. Чепаті і завгоспа і сторожа Шеманського. «Павільйон Гроссмана був знищений. Бур'ян до поясу. В приміщеннях підлога, двері, віконні рами місце жителі спалили в

своїх будиночках. Гордість Харитонова – Перший павільйон – без єдиного скельця, ні стелі, ні стін, голий каркас»¹⁸⁸.

Згідно спогадів, першочергово вирішили обгородити з боку Французького бульвару величезну територію майбутньої фабрики. Каменю в Одесі було достатньо і цемент знайшовся. Допоміг губернський прокурор Данило Іванович Петровський. Кобозєв, начальник Губрозшуку, дістав скла більше, ніж було потрібно, в одному з пакгаузів Одеського порту. Грошей на будівництво вистачало. У Люстдорфі, невеликому дачному містечку під Одесою, знайшлися залізні ґрати. Колись там збиралися спорудити костел. Решіток вистачило для всієї огорожі вздовж бульвару. Будівельники переміно ставили решітки з оштукатуреними стовпами, складеними з каменю. Перш, ніж приступити до основного павільйону, маючи вдосталь скла, побудували оранжерею для квіткової розсади. Запросили досвідченого садівника з курорту Аркадії. Крім іншого, він висадив різні сорти троянд. Потім її переобладнали під глядацький зал. Не обманув і губернський прокурор. День у день, в будь-яку погоду, тюремні наглядачі приводили 100–120 ув'язнених арештантів. Працювали з ранку до вечора без всякого підганяння. За працю платили. Їжу готували на місці. Жодної втечі за два роки. Працювали і вільні майстри. Велика їх частина залишалася далі на фабриці. Навіть поверталися. Якось коли на кінофабриці вже знімали, з'явився одного разу один з колишніх ув'язнених разом з дружиною кравчиною. Зарахували обох. Всіма справами на будівельному майданчику керували художник Суворов Іван Аристархович і інженер Корн, невтомний, всюдисущий. Будівництво та відновлювальні роботи не були легкими. Кожного дня були свої зовсім не схожі одне на одного труднощі.

Капчинський так згадує початок робіт: «Не пам'ятаю, чи по всій Україні, але в Одесі в 1921 р. проводилася короткочасна компанія за назвою - «Мирне повстання». Компанію проводила вся партійна організація міста. У великої буржуазії, в Одесі було її не мало, вилучалися великі квартири, цінності й частина майна. За завданням Губкома я очолив комісію з розгляду скарг і заяв, пов'язаних з вилученням. Як говориться, - «дров наламали багато»¹⁸⁹.

Звели лабораторію обладнали новими проявочними баками, виготовили рами для намотування плівки. Побудували великі обертові барабани для повітряної сушки негативів і позитивів. Для того, щоб мати хоч трохи постійного струму, тобто для більш рівного освітлення декорації, побудували будівлю для підстанції. У Москві закупили і встановили перетворювачі і до них необхідне обладнання.

Скляний основний павільйон у центральній будівлі займав весь верхній другий поверх, в нижньому розмістили цеху. У партійному

¹⁸⁸ Костроменко В. А студия живет. // Одесский вестник. – 26 травня, 1994.

¹⁸⁹ Архів Музея кіно в Одесі. – Ф. 1. – Спр. 1. – с. 43

клубі на Херсонської вулиці для всієї міської партійної організації Михайло Капчинський зробив доповідь: «Одеська кінофабрика і які стоять перед нею завдання»¹⁹⁰.

Мальовничо змальовані корпуси кінофабрики у спогадах. «Височів великий весь у склі знімальний павільйон, рясно заливається сонцем. Приваблювала погляд родзинка відновленої території – фабричні ворота з усім оточуючим їх ансамблем. Ворота високі, залізні, візерункові з бетонованими кулями, з левами, з об'ємними художньо виконаними ліхтарями з їх рясним світлом прикрашали Французький бульвар. Їх світло було далеко видно».

Скульптор Зінченко до побудови воріт представив кілька ескізів, він працював разом з архітектором Блюмбергом, один з ескізів, за яким зроблені ворота, багато років, аж до початку війни, зберігався в Києві. З устаткуванням на перших порах переживали важкі дні. Деяку допомогу надавали деякі міські установи. Директор Куяльницького курорту Данішевський запропонував надати шістдесят стільців. Обставили глядацький зал при лабораторії. Кінофабрика стала дихати, жити. З кожною новою постановкою вона обростала меблями, реквізитом, збільшувалася костюмерна. Виготовили фондус (довготривалі щити різних розмірів і форм для декорацій). Багато праці і часу оснащенню кінофабрики віддавав начальник довідкового цеху Іван Трофімов. Широкий, небагатослівний чоловік, з великою енергією і пристрасстю віддавався справі. Він був душею, організатором не лише постановочного, а й інших цехів.

За його наказом на студію щодня приводили – сто двадцять затриманих, мілких грабіжників, шулерів, кишенькових злодіїв, квартирників, які знаходилися в одеській в'язниці. Всіма деталями будівництва керували художник І. А. Суворов і завгосп Я. А. Корн. Будівництво завершилося в 1922 р.¹⁹¹.

Ісідор Розенбліт допоміг Капчинському в розбудові та в перших починаннях¹⁹². Він мав досвід завідування головним пакетом акцій папірос «Сальвате» з тютюнової фабрики Попова, парфумерної фабрики «Долі», працював в банківському Домі Ашкіназі, а потім все його майно націоналізували і він залишився без нічого. До Капчинського він прийшов з ідеєю віддати в користування приміщення кінотеатрів колишнім власникам або іншим особам на визначений проміжок часу. Вони мали їх відремонтувати, обладнають меблями і налагодять роботу. Почали здавати кінотеатри на рік. І відбулось щось неймовірне, замість шести кінотеатрів їх виявилось двадцять два. Справа в тому, що коли колишні власники почули, що відбуваються такі справи «вийшли з підпілля». До жовтня 1922 р. в Одесі існувало приблизно вісімдесят кінотеатрів. Великі,

¹⁹⁰ Там само – Ф. 1. – Спр. 1. – с. 37.

¹⁹¹ Там само. – Ф. 1. – Спр. 1. – с. 40.

¹⁹² Там само. – Ф. 1. – Спр. 1. – с. 29.

середні, маленькі. Деякі розміщувались в колишніх магазинах, замість фойє їм були тротуари.

Договірні умови були такими: капітальний ремонт, орендаратори повинні обладнати кінотеатри меблями і всією необхідною апаратурою. По закінченню орендного строку, кінотеатри з усім наявним майном, згідно з описом, без будь-якої компенсації переходять під владу Обласного фотокіно управління. Квитки комплектами надруковані в типографіях, пронумеровані, завірені в Губфінвідділі, продаються в касах під контролем Капчинського. З валового збору управління отримує двадцять п'ять процентів. Договори з орендараторами були скріплені юридичним відділом Одеського Губвиконкому.

На таких умовах були здані кінотеатри в інших губернських центрах – Миколаєві і Вінниці, а також в Херсоні, Кам'янці-Подільську, Проскурові, Бердичеві, Єлисаветграді. В менших містах були здані кінотеатри з трохи іншими договірними умовами.

Теж саме було з картинами. Бувало таке, що на афіші було написано одну назву, а показували інший фільм через поганий стан плівки. Завідувач прокату картин Володимир Іванович Карповський запропонував організувати колективи людей, які будуть займатися ремонтом стрічок¹⁹³. За умовами угоди колектив за свій рахунок ремонтував весь старий запас стрічок. До їх прокату, тобто до того моменту коли за них будуть платити гроші, вони не будуть мати ніякого відношення. Колектив зобов'язаний кожен тиждень доставляти Обласному управлінню дві нові або мало відомі картини. З першого дня вони потрапляють у власність Управління. Від усіх грошей, які були зібрані з прокату картин Управління отримує 40%, 60% отримує колектив виключно по м. Одеса. Ця система мала успіх, пішли перші великі збори, були показані картини – «Тайфун» і «Таємниця королеви». Картини були нові і ще не відомі глядачам.

Багато чого виявилось на місці – чистота, порядок, нові екрани, яскраве світло, завіски, порт'єри, в кожному кінотеатрі обов'язковий музичний дует – скрипка та піаніно. У деяких театрах («Художній», «Експрес», «Ампір», «Уточкін») до показу картини виступали естрадні актори. Згадуються – Ілля Набатов, Володимир Кораллі, Михайло Раскатов. Виступали і співаки, співачки. Орендар Шошніков, навіть примудрився фільми за екраном супроводжувати шумами по ходу дії.

Зміцнівши, Одеське фотокіноуправління у колишньому будинку готелю «Велика Московська» на Дерibasівській, 29, біля парадного входу з широкими сходами, на яких був застелений килим, поставили, навіть, швейцара, того самого який багато років працював у готелі. У великих більярдних залах було організовано

¹⁹³ Там само. – Спр. 1. – с. 38.

майстерні з ремонту і виробництва апаратів «Пате 2»¹⁹⁴. Підібрали чудових майстрів і через декілька місяців налагодили виробництво деталей кінопроектора. Далі процес збирання апарата уповільнився, через складність виготовлення так званого «мальтійського хреста». Ця деталь служить для отримання переривчастого руху стрічки в апараті. Незабаром знайшли майстра А. В. Гудика, котрий справився з завданням, а потім ще й вдосконалив апарат. У майстернях, крім проєкційних апаратів, майстер Гудик за своїм проєктом і кресленням виготовив дослідний зразок оригінальної кінопересувки, легкої, портативної, яка працює і від електромережі і з ручним приводом. Після внесення деяких конструктивних змін, приступили до виробництва.

Почали виробляти фотоплівки та фотопапір. За організацію невеликої фабрики взялися відомий в Одесі фотограф Білоцерківський і доктор Розен. Все організували у порожньому будинку на Гаванній вулиці. Запросили з Біржі праці 20 жінок і розгорнули виробництво фотоматеріалів. У фотографів (їх в Одесі було чимало) збирали старі негативи, змивали емульсію і заливали свіжою. Виробляли фотопапір. Якість виявилось цілком прийнятною. Справа пішла непогано. Прибуток фотофабрика стала давати з першого дня її організації. У центрі міста, на Дерibasівській вулиці в будинку № 21, відкрили спеціалізований магазин фототоварів. Існувала і державна фотографія – «Рембрандт». Керував нею блискучий майстер – Соломон Куперберг. Близько двох років проіснувала фотофабрика. Але її довелося закрити. Вичерпалися запаси старих негативів. Скло, придатне для заливки емульсією, не можна було отримати через блокаду.

В липні 1923 р. була створена з перших в країні – одеська механічна майстерня, яка випускала власні запатентовані кіноапарати «Пате 2» і ремонтувала апарати старої конструкції. Через рік майстерні присвоїли звання «1-я центральна кіно механічна майстерня ВУФКУ»¹⁹⁵. В 1925 р. за наявності 10-ти станків вона випустила 100 кінопроекторів для села і купу деталей на замовлення. Сама ідея випуску власних кіноапаратів належала завідувачому Одеським кінопрокатом Павлу Федоровичу Нечосі. Але виробництво апаратів вітчизняного ґатунку кустарним виробництвом стало працювати не на користь, а на збиток. Тому, що купувати іноземні апарати було прибутковіше: випуск апарата – 490 руб., а купівля за кордоном – 108. Тому, було вирішено розширяти і модернізувати майстерню. В вересні 1926 р. майстерня з готелю «Велика Московська» перейшла в приміщення складу сільгоспмашин на вул. Ольгіївській №3 і №5. 20 липня 1927 р. механічна майстерня перетворена в Механічний завод кіноапаратури,

¹⁹⁴ Капчинский О. Нагретые солнцем львы // ОР SAMEAX. – 1999. – 2 липня.

¹⁹⁵ Костроменко В. Очерки истории Одесской киностудии. — Одесса, 2010. – С.28.

якому присвоїли ім'я радянського партійного і державного діяча Ф.Дзержинського. Підпорядковувався заводові «Українфільму»¹⁹⁶.

Одеське окружне кінофотоуправління в перші роки розпоряджалося трьома фабриками: перша на Старо-Інститутській, 17 (Дідріхсона) згодом ліквідована; друга і третя на Французькому бульварі № 16 і № 33. Виробництво плівки здійснювалося за адресою вул. Чичеріна, 103 (Успенська)¹⁹⁷. Незабаром, від охочих працювати в кіно не було відбою, але кваліфікованих кадрів не вистачало. Тоді при обласному управлінні в готелі «Велика Московська» були організовані кінокурси. Завідуючим і секретарем учбової частини назначили М. В. Бертенсона, лекції читали П. Чардинін, В. Гардін, А. Лундін. В 1924 р. було випущено перших «червоних артистів».

Кінокурси мали успіх і було вирішено відкрити державний технікум кінематографії ВУФКУ¹⁹⁸. Він відкрився 1 вересня 1924 р. на вул. Чичеріна, 3. Першим управляючим на студії був А.Н. Денисов. Заняття починалися з 30 вересня. На перший курс було набрано 60 чоловік.

Два факультети – технічний і екранний – готували операторів, лаборантів, монтажників, освітлювачів, акторів, асистентів і помічників асистентів. Всі студенти поселялися в гуртожитку, їм давали безкоштовну їжу і стипендію в розмірі 5 рублів. Під час літніх канікул вони працювали на кіновиробництві, а з третього курсу відправлялися на практику на першу і третю кінофабрики і в лабораторію ВУФКУ. В 1930 р. технікум було переведено до Києва і перетворено в кіноінститут, який зіграв важливу роль в історії українського кіно.

Налагодили кіновиробництво, обладнали студію, але не вистачало плівки на знімання фільмів. Пробували використовувати вже використану плівку. Професор Е.Кирилов сконструював пристрій з допомогою якого фарба з плівки змивалась і плівку заливали новим емульсійним шаром¹⁹⁹. Але минув час і плівки не було де брати, якби не один щасливий випадок. В Одеський порт прийшло італійське судно на якому власник судна був також власником кінематографічної фірми «Чінес», та ще й корінним одеситом. Договір було підписано і Одеська кінофабрика отримала плівку і хімікати.

У 1924 р. було випущено перший ігровий фільм «Від пітьми до світла» («От мрака к свету») ²⁰⁰. В ньому грало два актори: роль робітника виконував Салтиков, а роль лікаря - відомий офтальмолог В.А.Філатов. Зйомки фільму провів режисер Г.І.Дробін.

¹⁹⁶ Островский Г. А. Одесса, море, кино: страницы далекой и близкой: путеводитель. – Одесса, 1989. – С. 18.

¹⁹⁷ Малиновский А. Кино в Одессе. – Одесса, 2000. – С. 49.

¹⁹⁸ Шкловский В. Б. За сорок лет кино. – М., 1965. – С.83.

¹⁹⁹ Костроменко В. Очерки истории Одесской киностудии. — Одесса, 2010. – С.34.

²⁰⁰ Малиновский А. Кино в Одессе. – Одесса, 2000. – С. 59.

У 1924 – 1925 рр. були зняті картини: «Україна» - режисер Чардинін, «Лісовий звір», «Марійка» і «За чорне золото» - режисер Лундін, «Димовка» - режисер Сазонов, «Лозунги восьми жовтнів» - режисер Турін, «Радянське повітря» - режисер Шеффер. В виробництві знаходились «Тарас Шевченко» Чардиніна, «1920-21 роки» Лундіна, «В кігтях Радянської влади» - сатира в постановці Сазанова. На протязі 1924/1925 операційних років вийшла 21 «агітхронікальна» картина (8569 м), 5 художніх повнометражних (12975 м) і 15 короткометражних (11978 м). Крім того, зняли 4 картини «науково-агітаційного характеру», які були створені спеціально для села: «Який відхід, такий прихід» (1500 м), про прогресивні методи догляду за тваринами, «Туберкульоз» (900 м), «Асканія - Нова» (731 м), «Боротьба з шкідниками».

Кінофабрика набирала обертів. 15 листопада 1925 р. П.Ф.Нечеса був призначений директором фабрики. В червні 1925 р. було завершено картину «Сількор Малиновський», це була екранізація тогочасного нашумілого карного процесу, перша художня картина для села. Фабрика росла, і вже 1 лютого 1927 р. її штат нараховував 21 режисера і помічників режисера, 11 операторів, 26 акторів, а всього штат налічував 318 осіб.

Кіновиробництво в Одесі за часів НЕПу налагодилось завдяки талановитим людям, які працювали на Одеській кінофабриці у перші роки її становлення, в Одеському відділі ВУФКУ, в кінотехнікумі та безлічі інших підприємств кінематографічної галузі. І завдяки спогадам Михайла Яковича Капчинського ми можемо відтворити картину тогочасних подій.

Hanna Lizavenko, Volodymyr Poltorak
Formation of ukrainian cinema in Odesa at the first half of 1920th
(based on memories M. Kapchyns'kyi)

The article investigates the memories of the film industry in Odesa organizer. The features mentioned memories as a source for the history of cinema in Odesa in the early 1920-th.

Key words: memories, Michael Kapchyns'kyi, cinema in Odesa, Odesa administration VUFKU.

Анна Лизавенко, Володымыр Полторац
Становление украинского кинематографа в Одессе в первой
половине 1920-х (на материалах воспоминаний М.Капчинского)

В статье исследуются воспоминания одного из организаторов кинопроизводства в Одессе. Определены особенности значение воспоминаний как источники для изучения истории развития кино в Одессе в начале 1920-х годов.

Ключевые слова: воспоминания, Михаил Капчинский, кинематограф в Одессе, Одесское управление ВУФКУ.

Рецензент: О.Є.Музичко, к.і.н., доцент (Одеський національний університет імені І.І.Мечникова)